Şiddetle Mücadelede Devletin Özen Yükümlülüğü Üzerine Düşünceler

Yakın ERTÜRK*

* Prof.Dr. Orta Doğu Teknik Üniversitesi emekli öğretim üyesi ve BM Kadına Yönelik Şiddet Özel Raportörü (2003-2009). erturk@metu.edu.tr; yakin.erturk@gmail.com **DOI:** 10.30915/abd. 1617810.

ŞİDDETLE MÜCADELEDE DEVLETİN ÖZEN YÜKÜMLÜLÜĞÜ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

ÖZ

Gerek uluslararası örf ve âdet gerekse sözleşme hukuku, devletlerin, faili kim olursa olsun, kadınlara yönelik şiddet eylemlerini önlemek, mağdurları korumak, failleri cezalandırmak ve şiddetin yol açtığı zararı tazmin etme yönünde gerekli özeni gösterme yükümlülüğü bulunduğu kuralını kabul etmiştir. Böylece, devlet doktrinin pozitif yükümlülük anlayışını da içermesiyle şiddetle mücadele ivme kazanmıştır. Bu yöndeki önemli gelişmelere rağmen, şiddetin tüm dünyada artma eğiliminde olması uluslararası norm ve pratik arasındaki mesafeyi açmakta ve sorunun 'objektif' hukuk normlarının uygulanmasından ibaret olmadığı gerçeğini ifşa etmektedir. Bu çalışma, devletin özen yükümlülüğü standardının, özellikle şiddetin önlenmesi bağlamında uluslararası belge ve mekanizmalarda yorumu, olanakları ve sınırlarına odaklanmakta ve direnen yapısal eşitsizlikler, ekonomi politik dinamikler, toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması yaklaşımının çelişkileri karşısında, anaakım toplum düzenini dönüştürecek yeni bir feminist vizyonun gerekliliğini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: devlet doktrini, devlet-dışı aktör, özen yükümlülüğü, CEDAW, toplumsal cinsiyet eşitliği.

REFLECTIONS ON THE STATE'S DUE DILIGENCE OBLIGATION IN THE STRUGGLE AGAINST VIOLENCE

ABSTRACT

Both international customary and treaty law have recognized the rule that, regardless of the perpetrator, states have an obligation to exercise due diligence to prevent acts of violence against women, to protect victims, to punish perpetrators and to compensate for the damage caused by violence. The expansion of state doctrine to include the concept of positive obligation has thus given momentum to the struggle against violence. However, despite important developments in this regard, the increasing trend in violence all over the world has widened the gap between international norms and practice, which reveals that the problem is not just one of implementing 'objective' legal norms. This study focuses on the interpretation, possibilities and limitations of the standard of the due diligence obligation of states in international instruments and mechanisms, with a particular attention to prevention of violence. In view of the persistence of structural inequalities, political economy dynamics and contradictions of the gender mainstreaming approach, the article argues for a new feminist vision to transform the mainstream social order.

Keywords: state doctrine, non-state actors, due diligence, CEDAW, gender equality.

GİRİŞ

1993 Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı ve 171 devletin mutabakatıyla kabul edilen Viyana Deklarasyonu, kadın haklarının insan hakkı olarak tanınması yönünde küresel kadın hareketinin şiddet odaklı uzun mücadelesi açısından önemli bir zaferdir. Böylelikle, tarih boyunca özel yaşamın gizliliği zırhına bürünen kadına yönelik şiddet olgusu insan hakları kuram ve pratiğinin konusu haline gelebilmiştir[1].

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslararası kadın hakları hareketinin yükselişi ile küresel yönetişim sisteminin insan hakları temelli ortak normlar rejimine dönüşmesi birbirini besleyen iki paralel süreç olmuştur. Özellikle, Sovyetler Birliğinin dağılması ve iki kutuplu dünya sisteminin sona ermesiyle kaotik ve belirsizliklerle yüklü bir döneme girilmesi marjinalleştirilmiş toplumsal kesimler için hak arama ve özerk hareket edebilme alanları yaratmıştır[2]. Bu bağlamda, en etkili sivil girişimlerden birisi küresel kadın hareketi olmuştur.

1979 yılında Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu tarafından kabul edilen Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşmeyle (CEDAW) taçlanan uluslararası kadın hakları rejimi,

---

[1] *Orta Doğu Teknik Üniversitesi emekli öğretim üyesi ve BM Kadına Yönelik Şiddet Özel Raportörü (2003-2009).

Bunch'a göre, kadın haklarını insan hakları olarak anlama ve kadına yönelik şiddetin sessizlik alanlarından çıkartılarak devletin kamusal alanına sağlam bir şekilde yerleştirilmesi, küresel kadın hareketinin elde ettiği en önemli kazanımlar arasındadır Zarizana Abdul Aziz ve J. Moussa, *Due Diligence Framework: State Accountability Framework for Eliminating Violence against Women,* Malaysia, International Human Rights Initiative, 2016, (www.duediligenceproject.org), Önsöz.

[2] Küresel pazarların yayılması ve iki kutuplu uluslararası iş bölümünün çöküşünü simgeleyen Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde ulus-devlet modeline dayalı yapılarda çözülme ve parçalanmalar yaşanmıştır. Özelleştirme, liberalleşme ve deregülasyon politikalarıyla birlikte devlet güdümündeki ekonomi yerini küresel pazar dinamiklerine ve kurumlarına bırakmıştır. Yaşamın en mahrem alanlarına nüfuz eden küresel süreçler, bir taraftan ulusal kimlikleri, geleneksel aile yapılarını, geçim ve dayanışma biçimlerinin parçalanmasına neden olurken, diğer taraftan da sivil toplum cephesinde yeni bütünleşme örüntülerine yol açmıştır. Giddens, Anthony, *Runaway World*, Londra, Profile Books, 1999; Yakın Ertürk, "The Due Diligence Standard: What Does It Entail for Women's Rights?" in *Due Diligence and Its Application to Protect Women from Violence*, (der.) C. Benninger-Budel, Leiden, Martinus Nijhoff Publishers, 2008.

"kadın hakları insan hakkıdır" sloganıyla yürütülen şiddet odaklı feminist savunuculuk ve aktivizm sonucu 1990'lı yıllarda zirveye ulaşmıştır.

Uluslararası insan hakları sistemini etkili bir şekilde kullanan küresel kadın hareketi evrensel insan hakları norm, dil, standart ve mekanizmalarının sınırlarını zorlayarak bunların cinsiyet duyarlı hale gelmesinde -bir anlamda feminize olmasında- itici güç olmuştur. Kadın hakları mücadelelerinin arka planında bulunan 20. yüzyılın önemli düşünce akımlarından feminist düşünce, kamusal/özel alan karşıtlığını sorgulayarak anaakım insan hakları kuram ve pratiğinin sınırlarını ve devlet sorumluluğunun kapsamını devlet-dışı aktörlerin eylemlerini de içerecek şekilde genişletmiştir[3].

Bu çerçevede, insan hakları normlarıyla gittikçe bütünleşerek kadına yönelik şiddetle mücadelede temel bir normatif çerçeve haline gelen 'özen yükümlülüğü' (due diligence) standardı devlete yeni görevler yüklemiş ve devlet doktrinini önemli ölçüde dönüştürmüştür. Bu gelişmeler sonucu, insan hakları norm ve pratiğinin sınırları genişleyip içeriği çeşitlenirken, diğer taraftan, daha sonra kadın haklarına karşı güçlü bir ulus ötesi akıma dönüşecek olan radikal siyasi akımların da tohumları ekilmiştir.

O halde, insan haklarını farklı çıkarların çarpıştığı diyalektik bir mücadele alanı olarak nitelemek çok da yanlış olmayacaktır. Bu açıdan bakıldığında, toplumsal düzeni kökünden etkileyen ve güç dengeleriyle iç içe siyasi bir sorun niteliği taşıyan kadın hakları meselesi uluslararası insan hakları hukuku ve pratiği açısından en çetrefilli ve engebeli alanlardan birisi olagelmiştir. Bu nedenledir ki, kadının insan hakları konusunda teori ile pratik arasında kapanması güç bir mesafe bulunmaktadır[4]. Kırk yılı aşkın bir süredir yürürlükte olan kadınların uluslararası anayasası, CEDAW, her ne kadar dünyanın dört bir köşesinde kadınların yaşamlarına olumlu bir biçimde

[3] Fraser'in "sınır mücadelesi" olarak betimlediği bu süreç kadın hakları alanında belirleyici ve çığır açıcı olmuştur. Fraser, Nancy, "Contradictions of Capital and Labor", *New Left Review*, Sayı 100, Temmuz/Ağustos 2016. (www.newleftreview.org).

[4] Dünya Ekonomi Forumunun 2023 Küresel Cinsiyet Eşitsizliği raporuna göre, henüz hiçbir ülke tam cinsiyet eşitliğine ulaşmış değildir ve mevcut ilerleme hızıyla tam eşitliğe ulaşmak 131 yıl sürecektir.

dokunmuş olsa da uygulama Sözleşme ilkelerinin gerisinde kalmıştır[5]. İlginçtir ki, neredeyse evrensel bir devlet onayına sahip olan CEDAW'un yürürlüğe girdiğinden bu yana hem dost hem de düşman haznesi hayli kabarmıştır.

Bu çalışma, küresel kadın hareketi ile çok taraflı küresel yönetişim sistemi (multilateral) BM arasındaki ilişkinin bir sonucu olarak gelişen uluslararası kadın hakları rejiminin kadına yönelik şiddetle mücadelede temel bir aracı olan devletin özen yükümlülüğü standardına odaklanmaktadır. Bu bağlamda, özellikle şiddetin önlenmesi açısından bu standardın uluslararası belgelerde, mekanizmalarda ve CEDAW içtihat hukukundaki yeri irdelenmektedir. Norm ve pratik arasındaki gerilimi de açığa çıkartacak olan böyle bir irdelemenin, bir taraftan, özen yükümlülüğü standardının uygulamada yapısal eşitsizliklere yönelik tam potansiyelini geliştirecek, diğer taraftan da feminizmin özgürleştirici potansiyelini harekete geçirecek yönde bazı ip uçlarını da yansıtmaktadır.

I. ŞİDDETSİZ YAŞAM HAKKI İÇİN ÖZEN YÜKÜMLÜLÜĞÜ

Oldukça yeni bir anlayış olan kadınların şiddetsiz bir yaşam sürme hakkı uluslararası cinsiyet eşitliği normatif çerçevesine göreli olarak geç girmiştir[6]. Kadın haklarının temel çerçevesini oluşturan CEDAW'ın, müzakere edildiği 1970'lerin sosyo-politik ikliminde kadına şiddet olgusuna yer verilmesi mümkün olmamıştır. Sözleşmenin yürürlüğe girmesini takip eden yıllarda

[5] CEDAW, dünyanın pek çok yerinde kadın hakları hareketlerini mobilize etmede ve ivme kazandırmada önemli rol oynamıştır. Sözleşmenin kadın hareketleri tarafından kullanılma stratejileri açısından ülke deneyimleri için bakınız, Mahnaz Afkhami, Yakın Ertürk ve A. E. Mayer (der), *Feminist Advocacy, Family Law and Violence against Women: International Perspectives*, New York, Routledge, 2019.

[6] Kadına şiddet olgusunun siyasi/hukuki gündeme girmesi özellikle üç alanda dönüştürücü etkiye sahip olmuştur: (i) Evrensel insan hakları dili ve yaklaşımının boyutları, kadınların özel alanda yaşadıkları hak ihlallerini kapsayarak genişlemesi (kamusal/özel alan efsanesi sarsılmıştır); (ii) Ceza infaz sisteminin yeni suç türlerine göre yeniden düzenlenmesi (evlilikte tecavüz, mobing gibi); (iii) Devlet doktrinin pozitif yükümlülük anlayışına dönüşmesi (devlet-dışı aktör eylemleri). Bununla birlikte, şiddet gündemini küresel güneydeki kadınları mağduriyet konumuna kilitlediği gerekçesiyle eleştirenler de bulunmaktadır (örneğin, Kapur, Ratna, "The Tragedy of Victimization Rhetoric: Resurrecting the 'Native' Subject in International/ Post-Colonial Feminist Legal Politics", *Harvard Human Rights Journal*, Cilt 15, 2002, s.1-37).

küresel kadın hareketinin ısrarlı savunuculuğu sonucu cinsiyete dayalı şiddet göz ardı edilemeyecek bir sorun olarak uluslararası siyasa gündemini işgal eder hale gelmiş ve özen yükümlülüğü standardıyla bezenmiş şiddet odaklı bir dizi mekanizma kabul edilmiştir[7].

Şiddet odaklı mekanizmalara geçmeden önce özen yükümlülüğü kavram ve standardının gelişimi ve kadın haklarına uygulanma sürecine kısaca bakmak gerekmektedir.

A) ÖZEN YÜKÜMLÜLÜĞÜ STANDARDININ GELİŞİMİ

Anaakım uluslararası insan hakları hukukuna göre, devlet, ya da kamu gücüyle donatılmış görevliler, zarar vermemekle ve neden oldukları zararları tazmin etmekle yükümlüdürler, yani devlet insan haklarına ilişkin negatif sorumluluk taşır. Devlet-dışı aktörlerin verdikleri "özel" zarar ise genel olarak devlet sorumluluğunun dışında kalmaktadır. Ancak, kadına şiddetin bir insan hakkı ihlali olarak kabul edilmesi ve özen yükümlülüğü kavramının kadın hakları bağlamında yorumlanması uluslararası hukukun kamusal/özel alan karşıtlığına açıkça meydan okumuştur. Böylece, özen yükümlülüğü standardı, tarihsel olarak özel alana özgü bir mesele olarak normalleştirilen kadına yönelik şiddet olgusuyla mücadelede başvurulan temel bir çerçeve haline gelmiştir[8].

Çoğu durumda sistematik ve öngörülebilir nitelikte olan kadına yönelik aile içi ve diğer şiddet türleri illaki "özel" bir mesele olmadığından -hatta özel olan da esasında siyasi olduğundan- uluslararası hukuk nezdinde devletin önleyici tedbirler alması kaçınılmaz olmuştur. Böylece, devlet-dışı aktörlerin özel alanda sebep oldukları hak ihlallerinin de devlet yükümlülüğü kapsamına girmesi geleneksel devlet doktrininde önemli kaymalara neden olmuştur.

[7] Kadına şiddet konusuna ilişkin BM bünyesindeki ilk referanslar aile içi çatışmaların önlenmesi ya da 'zararlı geleneksel uygulamalar' gibi sınırlı bir çerçevede olmuştur. Bu konudaki gelişmeler için bakınız: Ertürk 2015: 70-90; 124-125.

[8] Ertürk, "The Due Diligence Standard", *op.cit.*; Shazia Qureshi, "The Emergence/Extention of Due Diligence Standard to Assess the State Response towards Violence against Women/Domestic Violence", *South Asian Studies*, Cilt 28, Sayı 1, 2013.

Uluslararası hukukta uzun bir geçmişi olan özen yükümlülüğü kavramıyla ilgili referanslar 17. yüzyıla kadar uzanmaktadır[9]. Daha yakın tarihte devletin koruma kusurunun bulunduğu gerekçesiyle açılan davalarda kullanılmıştır[10]. Amerikan Devletleri İnsan Hakları Mahkemesi tarafından 1988'da Manfredo Velásquez'in zorla kayboluşunu (*enforced disapperance*) ele alması ise insan hakları alanında devlet yükümlülüğü açısından dönüm noktası olarak kabul edilmektedir[11].

Bu davada mahkeme, Honduras'ın İnsan Hakları Amerikan Sözleşmesi'nin 1(1) maddesindeki yükümlülüklerini yerine getirmediğine kanaat getirmiş ve "insan haklarını ihlal eden ve ilk başta doğrudan devlete yüklenebilir durumda olmayan (örneğin, bir özel şahsın eylemi sonucunda meydana gelen veya sorumlu şahsın kimliğinin tespit edilemediği) yasadışı bir eylemde, bu eylem sebebiyle değil, fakat bu ihlalin engellenmesi ya da buna yanıt verilmesinde Sözleşmede öngörülen gerekli titizliğin gösterilmemiş olması sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğunun ihlaline yol açabileceği" sonucuna varmıştır[12]. Bir başka değişle, devletin, temel hak ve özgürlükleri koruma konusunda ayrım yapmaksızın sorumluluklarını yerine getirmekle yükümlü olduğuna hükmetmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), "Osman v. Birleşik Krallık" (1998) davasında, özen yükümlülüğü standardının farklı bir biçimini kullanmış ve o tarihten itibaren içtihadını, devletlerin, devlet-dışı

---

[9] Hessbruegge, Jan, "The Historical Development of the Doctrines of Attribution and Due Diligence in International Law", *New York University Journal of International Law*, Sayı 36, 2004; Joanna Bourke-Martignoli, "The History and Development of the Due Diligence Standard in International Law and Its Role in the Protection of Women against Violence?", in *Due Diligence and Its Application to Protect Women from Violence*, (der.) C. Benninger-Budel, Leiden, Martinus Nijhoff Publishers, 2008.

[10] Özen yükümlülüğü standardı, 1871 Alabama davası dahil, 19. yüzyıldaki çeşitli uluslararası tahkim taleplerinde, devletin yabancılar ve mülklerine yönelik üçüncü şahıs saldırı ve şiddetine ilişkin koruma kusurunda devletin sorumluluğuyla ilgili kullanılmıştır. İlgili hükümler, uluslararası hukuka göre, devletin ister özel ister devlet aktörleri tarafından işlenip işlenmediğine bakılmaksızın, şiddet eylemlerini önlemek, soruşturmak, cezalandırmak ve bunlara çare bulmak için gereken özeni göstermekle yükümlü olduğu kuralını yerleştirmiştir.

[11] Amerikan Devletleri İnsan Hakları Mahkemesi, Velásquez Rodríguez v Honduras, 29 Temmuz 1988, Seri C, Kararlar ve Hükümler, No. 04.

[12] Bourke-Martignoli, *op.cit.*, s. 50.

aktörler tarafından yapılan insan hakları ihlallerine karşı koruma sağlama yükümlülüğüyle bağlantılı olarak geliştirmiştir[13].

Devletin sorumluluğu, tahkim davalarında olduğu gibi, belirli bir bireye karşı şiddet konusunda harekete geçmemekle ilgili olabilir. Korumada başarısızlık ya da ihmal fikri, yabancılara yönelik zararlardan doğan sorumluluğa ilişkin uluslararası hukuktan gelmektedir. Ancak, bu fikir sadece yabancılara yönelik zarar değil, daha geniş, genel insan hakları korumasını da içerecek şekilde gelişmiştir. Bu anlayış, yakın zamanda kadın hakları alanında, özellikle de kadına yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla uygulanır olmuştur[14]. Böylece, şiddet konusunda insani kaygı ve mağdur odaklı yaklaşımlardan insan hakları ve güçlenme odaklı yaklaşıma geçiş güçlenmiştir[15].

Yargısal ve yarı-yargısal niteliğe sahip kararlar çerçevesinde belli durumlara uygulanan ve soyutlama yoluyla genel ilkeleri geliştirilen özen yükümlülüğü standardı eleştiri ve görüş ayrılıklarının da odağında olmuştur. İnsan hakları hareketi içinde konuya şüphe ile bakanlar devlet sorumluluğunun kamu gücünü kullanan devlet görevlileri tarafından doğrudan işlenen hak ihlallerinden kaynaklandığı, eylemsizliğin devlet sorumluluğuna yol açmayacağını savunmaktadırlar. Devlet-dışı aktörler ve sebep oldukları hak ihlalleri insan hakları hareketi içinde tartışmalı bir konudur ve normatif açıdan da henüz yeterince gelişmemiştir[16]. Dolayısıyla, faili çoğu durumda

---

[13] *Z ve Diğerleri v. Birleşik Krallık* 29392/95, [2001] Avrupa İnsan Hakları Komisyonu 333, 10 Mayıs 2001; *E ve Diğerleri v. Birleşik Krallık*, 33218/96, [2002] ECtHR 590, 26 Kasım 2002.

[14] Stephanie Farrior, "The Due Diligence Standard, Private Actors and Domestic Violence", 2010. (www.humanrightshistory.umich.edu).

[15] Ertürk, "The Due Diligence Standard", *op.cit.*; Rikki Holtmatt, "Preventing Violence against Women: the Due Diligence Standard with Respect to Obligation to Banish Gender-Stereotypes on the Grounds of Article 5(a) of the CEDAW Convention" in *Due Diligence and Its Application to Protect Women from Violence*, (der.) C. Benninger-Budel, Leiden, Martinus Nijhoff Publishers, 2008, s. 64.

[16] İnsan hakları yükümlülüğü fikrinin devlet-dışı aktörlere uygulanmasına karşı görüşler iki iddiaya dayanmaktadır. Bir görüşe göre, bu durum insan hakları kavramını değersizleştirir ve devlet- dışı aktörlere güç ve meşruluk yükler. Clapham (2008) ise, insan haklarının herkesin sahip olduğu ve herkes tarafından saygı gösterilmesi gereken haklar olduğu anlayışından hareket ederek bu hakların birey ile devlet arasında bir sözleşme olduğu sayıltısını (assumption) tersine çevirmek gerektiğini savunur.

devlet-dışı aktör olan kadına yönelik şiddet vakaları bazı çevrelerce hala bir insan hakkı meselesi olarak kabul edilmemektedir.

Diğer bazılarına göre ise, özen yükümlülüğü kavramı sözleşme hukukuna göre devlet sorumluluğundan sadece biridir ve içerik itibariyle muğlaktır. Devlet, uluslararası insan haklarıyla ilgili üç yönlü sorumluluğa sahiptir: saygı duymak, korumak ve yükümlülüklerini iyi niyet çerçevesinde geciktirmeden yerine getirmektir[17].

Saygı duymak ve *iyi niyet* gibi ilkeler, BM tüzüğü ve Viyana antlaşmalar hukuku dahil tüm kaynaklarda yer alsa da kanaatimce aldatma niyeti olmaksızın dürüstçe ve iyi niyetle hareket etme düşüncesi, antlaşmaların yorumlanması ve gereken önlemlerin alınması bağlamında fazlasıyla soyut ve manipülasyona açıktır. Oysa, özen yükümlülüğü kavramı uluslararası hukukun kamusal/özel alan ayrımını sorgulayarak önleme ilkesini ön plana çıkartmakta ve koruma ve kovuşturma ile sınırlı olan genel müdahale eğilimlerini düzeltici yönde somut bir açılım vaat etmektedir. Böylece, özen yükümlülüğü standardı iyi niyet ötesinde pratikte belirgin olaylar karşısında ne anlama geldiği ve hangi eylemleri gerektirdiği doğrultusunda işe vuruk (*operational*) bir biçimde tanımlanma potansiyeline sahiptir.

İnsan Hakları Komisyonu (2006 itibariyle İnsan Hakları Konseyi) tarafından Özel Prosedürler[18] (*Special Procedures*) denetim usulleri bünyesinde oluşturulan (1994) Kadına Yönelik Şiddet, Sebep ve Sonuçları Özel Raportörlüğü görev alanı (bundan böyle "Raportörlük") özen yükümlülüğü standardının gelişmesi ve somut yaşam koşullarına

---

Ona göre devlet-dışı aktör yükümlülüğünün ortaya çıkışını anlamada dört olgu etkili olmuştur: küreselleşme, özelleştirme, devletlerin parçalanması (suç ve silahlı grupların güçlenmesi) ve insan hakları hukukunun feminize olması (2006). Andrew Clapham, *Human Rights Obligations of Non-State Actors*, Oxford, Oxford University Press, 2006; Farrior, *op.cit.*; F. İrem Gürgey ve Özge Y. Dericiler, "Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Özen Yükümlülüğünün Dönüşümünün Bir Örneği Olarak CEDAW Komitesinin 35 Sayılı Tavsiye Kararı", *Ankara Barosu Dergisi*, Cilt 77, Sayı 1, 2019.

[17] Holtmatt, *op.cit.*, s.88.

[18] İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından desteklenen Özel Prosedürler herhangi bir sözleşmeye taraf olma koşulu aranmayan denetim mekanizmalarından oluşmaktadır. 2023 yılı itibariyle özel prosedürlerin 46 tematik ve 14 ülke görev alanı bulunmaktadır (bkz. www.ohchr.org).

uygulanmasında önemli rol oynamaktadır[19]. İlk Raportör Coomaraswamy, 2000 tarihli raporunda özen yükümlülüğünün resmi yasal hükümlerin çıkarılmasından daha fazlası olduğunu vurgulamıştır (E/CN.4/2000/68; para. 51-53)[20]. Konuyu daha ileriye götürmek amacıyla, ikinci raportör olarak, 2006 yılında İnsan Hakları Konseyine özen yükümlülüğü kavram ve standardı temalı bir rapor sundum[21]. Bu rapor ile, içerik ve sınırları belirsiz olan özen yükümlülüğü kavramının kadına şiddetle mücadelede devletlere ne gibi somut yükümlülükler getirdiğinin irdelenmesi ve tanımlanması amaçlanmıştır.

Raporun hazırlanma sürecinde konu uzmanları ve insan hakları savunucularıyla görüşmeler ve toplantılar yapılmış[22] ve BM üye devletlere özen yükümlülükleri ile ilgili uygulamaları konusunda bilgi toplamak amacıyla anket gönderilmiştir. Ankete verilen yanıtlar, devletlerin şiddetle mücadelede "mağdur" ya da "suç ceza" odaklı bir yaklaşımdan hareket ederek özen yükümlülüğü standardını şiddet ortaya çıktıktan sonra koruma ve kovuşturma ilkeleri çerçevesinde uyguladıklarını göstermiştir. Kadınları korunmaya muhtaç "zavallı kurbanlar" olarak algılayan mağdur odaklı yaklaşımlar eşitsiz cinsiyet yapılanmasını pekiştirerek şiddet sarmalının yeniden üretilmesinde etkili olmaktadır. Konuyu suç ceza meselesi olarak ele alan yaklaşımlar ise insan hakları ilkelerini göz ardı eden ceza adaleti sistemine aşırı vurgu yaparak devlet müdahalesini cezai önlemlere indirgemektedir.

Diğer taraftan, şiddet olgusunu sürekli kılan ataerkil cinsiyet rejimine dair yapısal eşitsizlikleri dönüştürebilecek *önleme* ilkesi ve şiddetin yol

---

[19] Raportörün temel görevleri için not 30'a bakınız.

[20] Coomaraswamy aynı raporunda özen yükümlülüğünün resmi yasal hükümlerin çıkarılmasından daha fazlası olduğunu ve kadına yönelik şiddetin etkin bir şekilde önlenmesi için devletin *iyi niyetle* hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır (E/CN.4/2000/68; para. 51-53).

[21] Raportörlük görevim 2003-2006 yıllarını kapsamaktadır.

[22] 2005 yılında özen yükümlülüğü standardını tartışmak amacıyla yapılan toplantıların bazıları şöyle: Eylül ayında, Bern'de Uluslararası Af Örgütü, Bern Üniversitesi Disiplinler Arası Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Merkezi ve İşkenceye Karşı Dünya Örgütü (OMCT) tarafından düzenlenen konferans; konferans sonrası Bern'de tarafımca düzenlenen uzmanlar toplantısı; Ekim ayında, Bangkok'ta Kadın, Hukuk ve Kalkınma Asya Pasifik Forumu (APLWLD) tarafından düzenlenen bölgesel toplantı (bakınız Farrior, *op.cit.*).

açtığı zararı *tazmin etme* ilkesi yönünde devletlerin görece sessiz kaldıkları anlaşılmıştır. CEDAW Komitesine taraf devletlerce sunulan dönemsel raporlar da çoğu devletin şiddeti önleme ve tazmin konularında özen yükümlülüğünden kaynaklanan sorumluluklarını gereğince yerine getirmediklerini göstermektedir.

Bu veriler ışığında, "Kadınlara Yönelik Şiddetin Bertaraf Edilmesinde Bir Araç Olarak Özen Yükümlülüğü" başlıklı raporda (E/CN.4/2006/61) kadına şiddetle mücadelenin sorunun temelinde yatan ataerkil cinsiyet rejimi ve ondan beslenen kemikleşmiş cinsiyetçi değer ve uygulamalara meydan okumak anlamına geleceğine dikkat çekilerek, mağdur-merkezli bakış açısından "güçlenme" ve insan hakları temelli bir yaklaşımın önemi vurgulanmıştır[23]. Bu bağlamda, özen yükümlülüğü standardı, özellikle önleme ilkesi odaklı olarak *birey, topluluk, devlet ve ulus ötesi* düzeylerde irdelenmiştir[24].

Özen yükümlülüğü ilkesinin ısrarlı bir savunuculuk sonucu insan hakları mekanizmaları ve bazı ulusal mahkeme süreçlerinde kabul edilmiş olması ve devleti şiddeti önleme, mağduru şiddete karşı koruma, şiddet vakalarını kovuşturma, suçluları cezalandırma ve zararı tazmin etme yönünde sorumlu tutulması önemli bir gelişmedir. Bununla birlikte, özen yükümlülüğü standardına göre hareket etmenin ne anlama geldiği, bu standardın sınırları ve devletin bu yönde müdahaleye davet edilmesinin olası riskleri tartışma konusu olmaya devam etmektedir[25].

---

[23] Bu raporla ilişkili olarak İnsan Hakları Konseyine üç tematik rapor daha sunulmuştur: 2007- Kültür ve Kadına Yönelik Şiddetin Kesişme Noktaları (A/HRC/4/34); 2008- Kadına Yönelik Şiddet ve Devlet Yanıtına İlişkin Göstergeler (A/HRC/7/6); ve 2009- Kadın Haklarının Ekonomi Politiği (A/HRC/11/6). Üçüncü raportör, Rashida Manjoo (2009-2015), 2010 tarihli ilk raporunu tazmin konusunda hazırlamıştır (A/HRC/14/22).

[24] Kadınlara Yönelik Şiddetin Bertaraf Edilmesi Bildirgesi (1993) şiddeti üç düzeyde ele alır: birey, topluluk ve devlet. 2003 yılında sunduğum ilk tematik raporda, küreselleşmeyle birlikte şiddeti besleyen dinamiklerin *ulus ötesi düzeyde* gittikçe daha belirleyici hale gelmesi nedeniyle dördüncü düzey olarak analize dahil edilmesi gerektiği önerisine yer verilmiştir (E/CN.4/2004/66: para 40-45). CEDAW GT 35'in "sınır ötesi (*extraterritorial)* yükümlülük" vurgusu ile bu konu görünürlük ve resmiyet kazanmıştır.

[25] Obreja, Leyla-Denisa, "Expanding Due Diligence: Human Rights Risk Assessment and Limits to State İnterventions Aimed at Preventing Domestic Violence", *Groningen*

B) ŞİDDET ODAKLI MEKANİZMALAR BAĞLAMINDA ÖZEN YÜKÜMLÜLÜĞÜ

1992'de CEDAW Komitesi, Genel Tavsiye (GT) 19'u kabul ederek Sözleşme'nin şiddet konusundaki sessizliğini gidermiştir[26]. Buna göre, cinsiyete dayalı şiddet kadınların erkeklerle eşit temelde hak ve özgürlüklerden yararlanma becerisini ciddi şekilde kısıtlayan bir ayrımcılık şekilidir (para 1).

Sözleşme kamu yetkilileri tarafından uygulanan şiddeti kapsasa da bu tür şiddet eylemleri Sözleşmeyi ihlal etmenin yanı sıra, söz konusu devletin genel uluslararası insan hakları hukuku ve diğer sözleşmeler kapsamındaki yükümlülüklerini de ihlal edebilmektedir (GT 19, para 8). Dolayısıyla, CEDAW kapsamında ayrımcılık hükûmetler tarafından ya da onlar adına gerçekleştirilen eylemlerle sınırlı değildir. Örneğin, GT 19'da (para 9) vurgulandığı gibi, Sözleşme madde 2 (e) kapsamında taraf devletleri herhangi bir kişi veya kuruluş tarafından kadınlara karşı uygulanan ayrımcılığı ortadan kaldırmak için tüm uygun önlemleri almaya çağırmaktadır. Dokuzuncu paragraftan anlaşılıyor ki, genel uluslararası hukuk ve insan hakları sözleşmeleri uyarınca, devletler hak ihlallerini önlemek veya şiddet eylemlerini soruşturmak ve cezalandırmak ve tazminat sağlamak için gereken özen yükümlülüklerini yerine getirmezlerse özel eylemlerden de sorumlu tutulabilirler.

Kadına şiddetin 1993 Viyana İnsan Hakları Konferansında bir insan hakkı ihlali olarak kabul edilmesiyle özen yükümlülüğü standardının kadın hakları alanına uygulanması yaygınlaşmıştır[27]. Şiddet olgusunun bir insan hakkı ihlali olarak kabul edilmesi kadar önemli ve kavramsal dönüşüme yol açan bir diğer gelişme şiddetin sadece bir ayrımcılık değil aynı zamanda bir *eşitsizlik* meselesi olarak Konferansın resmi metinlerinde yer almış olmasıdır.

Journal of International Law, Cilt 7, Sayı 2, 2020.

[26] GT'lerle eksiklik ve çelişkileri zaman içinde giderilen Sözleşme zamana karşı yaşayan, güncel ve dinamik bir belge haline gelmiştir. Sözleşmenin yorumlanmasında birer araç olan GT'ler taraf devletler üzerinde hukuken bağlayıcılığı olmayan "esnek hukuk" (*soft law*) nitelikli metinler olsa da bunlar Sözleşmeyle bütünleşerek devlet yükümlülüğü üzerinde etki yaratmaktadır.

[27] Özen yükümlülüğü kavramı sivil toplum kuruluşları, iş dünyası, sendikalar gibi çeşitli alanlarda benimsenerek etkili olmuştur. Bu bağlamda Avrupa Birliği 2023 Kurumsal Sürdürülebilirlik Özen Yükümlülüğü Direktifi (CS3D) kayda değerdir (https://www.responsiblebusiness.org/news/eucsddd/).

Böylece, şiddete yönelik egemen olan "korumacı" yaklaşım yerini kadının "güçlenmesi" ve hak odaklı yaklaşıma bırakmıştır.

Aynı yıl, BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen *Kadınlara Yönelik Şiddetin Bertaraf Edilmesi Bildirgesi* de (bundan böyle Bildirge) devletin özen yükümlülüğüne vurgu yaparken şiddetin temelinde yatan yapısal eşitsizliğe ve nedenlerine dikkat çekmektedir.

GT 19'dan farklı olarak Bildirgenin giriş bölümü, "*Kadına yönelik şiddetin, erkekler tarafından kadınlar üzerinde tahakküm kurulmasına ve kadınlara karşı ayrımcılık yapılmasına ve kadınların tam ilerlemesinin engellenmesine yol açan, erkekler ve kadınlar arasında tarihsel olarak eşit olmayan güç ilişkilerinin bir tezahürü olduğunu ve kadınların erkeklere kıyasla ikincil bir konuma itilmesinde kadına yönelik şiddetin önemli sosyal mekanizmalardan biri olduğunu kabul ederek…*" (para 6) yapısal eşitsizliklere ve bunların temelindeki nedenlere işaret etmektedir. Dolayısıyla, kadına yönelik eşitsiz muamele ya da ayrımcılık ataerkil cinsiyet rejiminin bir sonucudur ve şiddet bu yapısal eşitsizliğin sürdürülmesinde kullanılan bir araç ve bir insan hakkı ihlalidir[28].

Bildirgenin 4(c) maddesi gereğince, devlet, failin devlet ya da özel şahıs olmasına bakmaksızın, kadına şiddet eylemlerini önlemek, soruşturmak ve failleri ulusal yasalara uygun bir biçimde cezalandırmak için gerekli özeni göstermekle yükümlüdür.

Hukuki bağlayıcılığı olmamakla birlikte, Bildirge, kadına şiddet konusunda küresel düzeyde en kapsamlı normatif çerçeve olma niteliğini korumaktadır.

Viyana Konferansının kazanımlarından olan bir diğer mekanizma yukarıda özen yükümlülüğünün gelişimi bağlamında sözü edilen Kadına Yönelik Şiddet, Sebep ve Sonuçları Özel Raportörlüğüdür[29]. Raportörlüğün isminden de anlaşılacağı üzere şiddet kendi içinde bir neden ya da ayrımcılık değildir. Bu görev alanı, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Kadınlara

[28] Ayrımcılık karşıtı ve fırsat eşitliği yaklaşımları yapısal cinsiyet eşitsizliklerden kaynaklan şiddetin giderilmesinde yetersiz kalmaktadırlar. Burada vurgulanmak istenilen basit bir determinist ilişki değildir. Ataerkinin başka eşitsizlik sistemleriyle kesişmesi sonucu cinsiyet ilişkilerinin ve kadın olmanın karmaşık halleri gibi pek çok neden şiddet olgusunu da karmaşık kılmaktadır.

[29] 2022'de İnsan Hakları Konseyinin 50/7 nolu kararıyla yenilenen şiddet görev alanının ismi şu şekilde değiştirilmiştir: Kadın ve Kız Çocuklarına Yönelik Şiddet, Sebep ve Sonuçları Özel Raportörlüğü.

Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine İlişkin Sözleşme ve Kadınlara Karşı Şiddetin Bertaraf Edilmesi Bildirgesi de dahil olmak üzere diğer tüm uluslararası insan hakları belgelerinin ilkeleri çerçevesinde kadına yönelik şiddetle mücadelede BM üye devletlerinin performansını izleme ve tavsiyelerde bulunma yetkisiyle donatılmıştır[30].

1995 Pekin Eylem Platformu'nun 125(b) paragrafında da tekrarlanan Bildirgenin özen yükümlülüğüne ilişkin hükümleri Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi, İnsan Hakları Komitesi, İnsan Hakları Konseyi'nin özel prosedürleri gibi çeşitli insan hakları organları tarafından da benimsenmiştir.

Ayrıca, kadına yönelik şiddetle ilgili bölgesel mekanizmalar da devlet görevinin kapsamını tanımlamak için özen yükümlülüğü standardını kullanmıştır. Bunlar: Kadınlara Yönelik Şiddetin Önlenmesi, Cezalandırılması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Amerika Kıtası Sözleşmesi ve Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (kısa adı İstanbul Sözleşmesi, 2011). En yakın tarihli olan İstanbul Sözleşmesine göre, "*Taraflar, devlet-dışı aktörler tarafından işlenen ve bu Sözleşme kapsamına giren şiddet eylemlerinin önlenmesi, soruşturulması, cezalandırılması ve telafi edilmesi için gereken özeni göstermek üzere yasal ve diğer tedbirleri alacaklardır.*"

2017'de CEDAW Komitesinin GT 19'u güncellemek amacıyla kabul ettiği GT 35 şiddetin bertaraf edilmesine yönelik devletin özen yükümlülüğü standardını somut ve kapsamlı bir biçimde tanımlamaktadır[31]. Önleyici tedbirlere ayrı bir bölüm ayıran bu karara göre: *"Ataerkil tutumlar ve klişeler,*

[30] İnsan Hakları Komisyonunun "BM mekanizmalarına kadın haklarının entegrasyonu ve kadınlara yönelik şiddetin bertaraf edilmesi" başlıklı kararıyla kurulan Kadınlara Yönelik Şiddet, Sebepleri ve Sonuçları Özel Raportörlüğü oldukça donanımlı ve potansiyeli yüksek bir görev alanıdır. Raportörlük üç temel görevi yerine getirir: (i) hükûmetlerin daveti üzerine ülkelere resmi ziyarette bulunarak kadın hakları konusunda incelemelerde bulunmak, bulgu ve önerilerini sözel ve yazılı olarak İnsan Hakları Konseyine sunmak; (ii) kadın haklarının evrenselleşmesi açısından önem taşıyan konuları araştırmak ve Konseye bu konularda yıllık tematik rapor hazırlamak; (iii) gizlilik ilkesi kapsamında, iç hukuk yollarını tüketme gereğine bağlı olmaksızın, hak ihlallerine ilişkin bireysel başvuru almak ve şikâyette yer alan konu hakkında söz konusu hükûmetten bilgi ya da acil önlem talep etmek.

[31] Özen yükümlülüğü standardının gelişiminde bir dönüşüm örneği olarak GT 35 ile ilgili bakınız: Gürgey ve Dericiler, *op.cit*.

aile içi eşitsizlik ve kadınların medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının ihmal edilmesi veya reddedilmesi de dahil olmak üzere kadınlara yönelik toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin altında yatan nedenleri ele almak ve kadınların güçlenmesini, edilgenliklerini ve seslerini duyurmasını teşvik etmek için etkili yasal ve diğer uygun önleyici tedbirleri kabul etmek ve uygulamak" (30/a).

GT 35'in ataerkilliğe atıfta bulunması, kadına yönelik şiddetin bir güçlenme projesi olduğu anlayışının desteklenmesi ve ilgili feminist yaklaşımlarla daha güçlü bir bağ kurulması anlamına gelmesi bakımından kuşkusuz önemli bir ileri adımdır. GT'de temkinli bir biçimde kullanılmış olan "ataerki" sözcüğü, sivil toplum kuruluşlarının (STK) savunuculuk faaliyetlerinde daha güçlü bir yoruma uğrayarak dönüştürücü bir içerik kazanma olasılığı yüksektir.

GT 35 ile taraf devletlerin şiddetle mücadelede özen yükümlülüklerini yerine getirmelerine ve bunu yaparken cinsiyet eşitsizliğinin temelindeki nedenleri göz önünde bulundurma yönündeki çağrı daha da güçlenmiştir. Çeşitli belge ve mekanizmalar kapsamında yukarıda kısaca ele alınan bu yöndeki çağrılar kadına yönelik şiddete karşı olağan tepkisizliğin, devlet onayının ve bu şiddetin neredeyse evrensel tarihi göz önünde bulundurulduğunda pek çok açıdan oldukça cazip olmuştur[32]. İnsan hakları paradigmasıyla bütünleşmiş bulunan özen yükümlülüğü standardı bir devletin kadına şiddet olgusu karşısında ne yapması gerektiği konusunda temel bir *rehber* ve bu yöndeki yükümlülüklerini yeterince yerine getirip getirmediğini tespit etmek için de bir *gösterge* niteliği taşımaktadır[33].

Bununla birlikte, evrensel normların kadın haklarının güvence altına alınması için ayrımcı kültürel değer ve pratiklere müdahale etme yönündeki vurgusu devletler ve toplumun egemen güçleri açısından bir direnme ve muhalefet kaynağı olagelmiştir. Kültür temelli muhalefet özellikle günümüz konjonktüründe kadın hakları önünde köklü bir engel olarak siyasi silaha dönüşmüş bulunmaktadır[34].

---

[32] Julie Goldscheid ve D. J. Liebovits, "Due Diligence and Gender Violence: Parsing Its Power and Its Perils", *Cornell International Law Journal*, Cilt 48, 2015, s.303.

[33] Yakın Ertürk, *Sınır Tanımayan Şiddet: Paradigma, Politika ve Pratikteki Yönleriyle Kadına Şiddet Olgusu*, İstanbul, Metis Yayınları, 2015, s.92.

[34] Bu konu, günümüz ekonomi politiği bölümünde daha ayrıntılı tartışılmaktadır.

C) CEDAW AÇISINDAN ÖZEN YÜKÜMLÜLÜĞÜ

CEDAW GT 28, Sözleşmeyi "özel aktörler tarafından gerçekleştirilen ayrımcılığın önlenmesi için taraf devletlere gerekli özeni gösterme yükümlülüğü yükler" şeklinde yorumlasa da faili devlet-dışı aktör olan vakalar karşısında devletin gücünü "iyi niyetle" kullanacağı savı ya da doğrudan mı yoksa STK gibi başka aktörlere mi devredeceği gibi konular sorunlu ve tartışmalı olmaya devam etmektedir. Bazı hizmetlerin sunumunda resmî kurumlar, STK ya da toplum temelli aktörlere göre daha az etkili olabilir. Örneğin, sığınakların açılması, sürdürülmesi ve güvenliği (hem mağdurlar hem de personel açısından) devletin koruma sağlama yükümlülüğünün bir parçasını oluşturmakla birlikte bu tür yerlerin işletilmesinde feminist bir yaklaşım benimseyen STK'lar**ın** daha ehil olabileceği konusunu destekleyici örnekler bulunmaktadır.

Ancak, özen yükümlülüğü standardını anlamlı kılan, dikkatleri sorunun temelinde yatan nedenlere çevirerek şiddetin ortaya çıkmadan önlenmesine yönelik tedbir alınmasını ön görüyor olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında özen yükümlülüğü standardının kadın haklarının temel normatif çerçevesini oluşturan CEDAW bağlamında yorumlanması ve rolü sözleşmeyi güncel ve dinamik kılma bakımından özellikle önemlidir.

Unutmamak gerekir ki CEDAW zor bir müzakere sürecinden geçerek yasalaşmıştır[35]. Uzun müzakerelerin sonunda CEDAW'ın bir mutabakat metni olarak kabul edilememiş olması, kadının insan hakları konusunun

[35] Bilindiği gibi, 1972 yılında Kadının Statüsü Komisyonu (CSW) cinsiyet ayrımcılığına karşı özel bir sözleşmenin gerekli olduğuna karar vererek 1974'teki oturumunda bir taslak sözleşme kaleme alması için bir çalışma grubu oluşturdu. Uzun ve zor bir müzakere sureci sonucu taslak sözleşme 18 Aralık 1979'daki Genel Kurul'da 130 evet oyuna karşı 11 çekimser oyla kabul edildi. Sözleşme, 20 ülkenin onayı sonucu 1980'de yürürlüğe girmiştir. (CSW'un kurumsal kimliği ve gelişimi için bakınız: Ertürk 2015, Acuner 2021). Yakın Ertürk, "Global Cooperation in the Aftermath of Covid-19: Reimagining the Mainstream", *https://kockam.ku.edu.tr/global-cooperation-in-the-aftermath-of-covid-19-reimagining-the-mainstream-yakin-erturk/*, 24 Mayıs 2021; Selma Acuner, "BM Kadının Statüsü Komisyonu'nun Dünü ve Bugünü." *Eşitlik, Adalet, Kadın Platformu (www.esitlikadaletkadin.org)*, 19 Mart 2021.

derin engellerle karşı karşıya olduğunun bir göstergesidir[36]. Tartışmaların odağında vatandaşlık, kırsal kalkınma, evlilik ve aile, eğitim ve istihdam, sağlık hizmetleri ve ekonomi gibi alanlarda ayrımcılığın yasaklanması yer almıştır[37].

Sömürgecilik ve iki dünya savaşı dinamiklerinin kalıntıları, 1970'lerin erkek egemen ideolojik ortamı ve model olarak Irk Ayrımcılığının Yok Edilmesi Sözleşmesinin (CERD) alınması CEDAW'ın pek çok taviz ve uzlaşıyla kabul edilmesine, dolayısıyla da bünyesinde belli çelişkiler taşımasına neden olmuştur. Bu çelişkilerden ikisi kadın haklarının yorumu ve tesisi açısından özellikle önemli olmuştur: (i) kamusal-özel alan ayrımı (özel mesele olduğu iddiasıyla kadına şiddete sözleşmede yer verilmemesi), (ii) çıkış noktasının *yapısal eşitsizlik* yerine *ayrımcılık* olması.[38] Bunların yanı sıra uygulama yöntemleri ve çekince rejimi de Sözleşmenin etkili bir biçimde hayata geçirilmesinde sınırlandırıcı olmuştur.

CEDAW kadını güçlendirmeyi amaçlarken çok boyutlu toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri konusunda sessiz kalması ve kadınları kimlikçi ve özcü bir kategori olarak ele almasıyla eşitsiz yapılanmaları kırmada yetersiz kaldığı eleştirilerine maruz kalmıştır[39]. Ancak, her ne kadar,

---

[36] CEDAW'ın getirdiği hukuki yükümlülük ve Türkiye bağlamında değerlendirme için bakınız: Turgut Tarhanlı, "Kadınlara Karşı Her türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi: Sonuç ve Süreç Geriliminde Antlaşmalar Hukuku, İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye." S. Eryılmaz, G. Ayata, P. Çağlı (der), Kadına Karşı Ayrımcılık: Hukuk, Toplum, Devlet ve CEDAW, İstanbul, Bilgi Üniversitesi, 2020, s. 11

[37] Sözleşmeye önemli bir çoğunluğun evet oyu vermiş olması tam anlamıyla ortak bir tavır ve memnuniyet anlamına gelmiyordu, bu da yıllar içinde sözleşmenin belli maddelerine konulan çekinceler ve uygulamadaki aksaklıklarda kendini göstermiştir.

[38] Ayrımcılığın yasaklanması yaklaşımı feminist düşüncenin temel temalarından biri olan aynılık-farklılık tartışmasını gündeme getirmektedir. Tartışmanın tarafları kadın erkek eşitliği hedefi etrafında birleşseler de strateji konusunda birbirlerinden ayrılmaktadırlar. 'Aynılık' yaklaşımı cinsler arasındaki benzerlikten hareket eder ve kadınların erkeklerle aynı muameleye tabi tutulmaları gerektiği anlayışıyla ayrımcılığın yasaklanmasını ön görmektedir. Diğer taraftan, 'farklılık' taraftarları kurumların erkek yanlılığına vurgu yaparak kadınların aynı haklardan aynı şekilde yararlanabilmeleri için eşitliği sağlayıcı özel önlemlerin alınmasını savunmaktadırlar. Bakınız Capps 1996.

[39] Rosenblum, Darren, "Unsex CEDAW, or What's Wrong With Women's Rights", *Columbia J. Gender & Law*, Cilt 20, Sayı 2, 2011.

yapısal eşitsizliklere odaklanmasa da yasal (*de jure*) ve fiili (*de facto*) eşitlik ayrımını benimseyen Sözleşme tarihsel bir olgu olarak tanımladığı kadın mağduriyetini gidermek için pozitif ayrımcılık ön görmüştür. Sözleşmenin 16 temel maddesi kadınlar için medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları tanımlayarak ayrımcılığı ortadan kaldıracak daha geniş bir eşitlik anlayışının oluşturulması ihtiyacını karşılar niteliktedir.

Devletleri, ayrımcılığın temelindeki nedenleri ele almaya davet eden CEDAW madde 5 özen yükümlülüğünün önleme ilkesi açısından yol göstericidir[40]. Bu maddenin, zaman içinde, ayrımcılığa neden olan cinsiyete ilişkin kalıpları bir zihniyet sorunu olmaktan ziyade yapısal ayrımcılığın kaynağı olarak yorumlanması Sözleşmenin yaşayan dinamik bir belge olduğunu göstermektedir[41].

Madde 5(a) her iki cinsten birinin aşağılığı veya üstünlüğü fikrine veya kadın ile erkeğin kalıplaşmış rollerine dayalı önyargıların, geleneksel ya da diğer uygulamaların ortadan kaldırılmasını sağlamak amacıyla sosyal ve kültürel davranış kalıplarını değiştirmek gerektiğini vurgulamaktadır. Bu hüküm, Sözleşmenin önsözü ile birlikte okunduğunda, cinsiyet eşitliğinin tam anlamda sağlanmasının toplum ve ailedeki geleneksel cinsiyet rollerinin değişmesine bağlı olduğu anlaşılmaktadır[42]. Böylece, CEDAW taraf devletlere iki farklı sorumluluk yüklemektedir: (i) sosyal yaşamda kadın ve erkeklerin nasıl tasvir ve temsil edildiğinin denetimine ilişkin yükümlülük; (ii) yasa ve politikalarda cinsiyetçi klişelerin ortadan kaldırılmasına ilişkin yükümlülük. Birincisi, özen yükümlülüğünün önleme ilkesiyle doğrudan ilgilidir.

Bu madde, devletleri, herhangi bir kişi, kuruluş veya kurumun kadınlara ayrım yapmasını önlemek için bütün uygun önlemleri almaya yükümlü kılan madde 2(e) ile birlikte ele alındığında kamusal/özel alan karşıtlığının aşılmasına olanak sağlamaktadır.

Zira, yukarıda da belirtildiği gibi, GT 28'e göre Sözleşmenin 2. maddesi uyarınca taraf devletler doğrudan veya dolaylı olarak neden oldukları ayrımcılığı önlemekle sınırlı olmayıp, aynı zamanda, özel

[40] Madde 5'in CEDAW'daki yeri ve rolü için bakınız Holtmaat *op.cit.*

[41] Holtmaat *op.cit.*, s.78.

[42] Holtmaat *op.cit.*, s.60.

aktörler tarafından gerçekleştirilen ayrımcılığın önlenmesi için de gerekli özeni gösterme yükümlülüğüne sahiptirler. Böylece, özen yükümlülüğü kavramının uygulanması pozitif ayrımcılık ilkesi dahil Sözleşmenin genel olarak daha kapsamlı yorumlanmasını mümkün kılmaktadır.

2000 yılında CEDAW İhtiyari Protokolünün (bundan böyle 'Protokol') yürürlüğe girmesiyle devletin kadına yönelik şiddet sorumluluğu için ilave içtihat kaynağı oluşmuştur. Protokol iki özelliğiyle Sözleşmenin denetim kapasitesini güçlendirmektedir: (i) kişilerin Komiteye bireysel başvuru yapma hakkı; (ii) Komiteye sistematik hak ihlallerini soruşturma yetkisi (madde 8)[43].

Komite, Protokol kapsamında aldığı ilk bireysel başvuru olan "A.T. v Macaristan" davasında aile içi şiddetle ilgili verdiği kararda taraf devletin, Sözleşme'nin 2, 5 ve 16'ncı maddelerinde yer alan yükümlülüklerini yerine getirmediği hükmüne varmıştır (2005)[44]. Macaristan'ın özen gösterme konusundaki eksikliği, Komite'nin hükmünde açık bir biçimde ifade edilmemiştir. Özen yükümlülüğü standardı, Komite'nin Sözleşme'de belirtilen A.T.'ye yönelik şiddeti engelleme ve onu bu şiddetin sonuçlarından koruma yükümlülüklerini yerine getirmede devletin başarısız olduğunu belirleme biçimine rehber olduğu açıkça görülmektedir.

Protokol kapsamında Komite ilk soruşturma yetkisini 2003 yılında kadın cinayetlerini (*femicide*) araştırmak üzere Meksika'da kullanmış ve yetkililerin kadınlara yönelik, cinayet dahil, suçların önlenmesi, soruşturulması, yargılanması ve mağdurların tazmin edilmesi konularında sistematik olarak yükümlülüklerini ihlal ettiklerine hükmetmiştir. Komite, federal hükümetin ve Meksika'nın Chihuahua eyaletinin Ciudad Juarez kentinde belediye yetkililerinin gerekli özenin gösterilmemesinden duyduğu ciddi endişeyi ifade etmiş ve sistematik kadın cinayetleri

[43] Protokolün getirdiği yenilikler taraf devletlerde iç hukuk yollarının tüketilmesiyle geçerlilik kazanmaktadır.

[44] Türkiye aleyhine ilk başvuruyu baş örtüsüyle ilgili olarak Rahime Kayhan yapmıştır (2004). İç hukuk yollarının tüketilmemiş olmasından dolayı Komite başvuruyu kabul edilemezlik kararıyla reddetmiştir.

karşısında devletin CEDAW'ı uygularken ciddi boşluklar bıraktığına dikkat çekmiştir[45].

Komite tarafından karara bağlanan "Gökçe v. Avusturya" ve "Yıldırım v. Avusturya" vakaları devletin özen yükümlülüğü standardının somut vakalara uygulanmasına örnek teşkil etmektedir. Her iki davada da iki kadının (Şahide Gökçe ve Fatma Yıldırım) kocaları tarafından yıllarca süren eziyetin ardından öldürüldüğü bir dizi şiddet söz konusudur. Şiddetin polise bildirilmesine ve koruma kararı alınmasına rağmen kadınlar korunamamıştır. Avusturya iç hukuk yolları tüketildikten sonra iki vaka STK'ların başvurusuyla Komiteye taşınmıştır[46].

Gökçe davasında Komite, Avusturya'nın şiddetle mücadelede oldukça kapsamlı bir sistemi bulunmasına ve kocanın 'hukuka uygun olarak' yargılanmış olmasına rağmen, Sözleşmenin 2(a) ve (c-f) ve 3. maddeleri ile GT 19 kapsamındaki özen yükümlülüklerini ihlal ettiği sonucuna varmıştır[47]. Yetkililer Şahide Gökçe'nin hayatının tehlikede olduğunu bilmekte veya bilebilecek konumda bulunsalar da Avusturya polisi gereken tedbiri alma konusunda özen yükümlülüklerini yerine getirmemiştir.

Gökçe davasında olduğu gibi kocasından uzun süre şiddet gördükten sonra öldürülen Fatma Yıldırım davasında Komite, aile içi şiddetle ilgili kapsamlı yasal ve politik çerçeveye rağmen, yetkililerin Fatma Yıldırım'ın karşı karşıya olduğu "son derece tehlikeli durumu" bildiği veya bilmesi gerektiği sonucuna vararak Avusturya'yı özen yükümlülüğünü ihlal ettiğine hükmetmiştir[48].

Bu kararlar, özellikle aile içi şiddetle mücadelede kapsamlı bir model oluşturarak devletler için yol göstericidir. Zira görülüyor ki**,** kapsamlı yasal önlemlerin alındığı durumlarda dahi devlet yetkililerinin önleme ilkesi

---

[45] CEDAW/C/2005/OP.8/Mexico.

[46] Goldscheid ve Liebovitz, *op.cit.*; Doğan, Recep, "Kadının Şiddete Karşı Korunmasında Devletin Özen Yükümlülüğü Standardı", Ankara Barosu Dergisi, Cilt 74, Sayı 2, 2016, s.104.

[47] Sahide Goekce (deceased) v Austria (5/2005), 6 August 2007, CEDAW/C/39/D/5/2005, CEDAW Committee, Views on Communications 5/2005.

[48] Fatima Yildirim (deceased) v Austria (6/2005), 6 August 2007, CEDAW/C/39/D/6/2005, CEDAW Committee, Views on Communications 6/2005.

doğrultusunda gerekli özeni göstermemesi faillerin bu tür suçları işlemeye devam etmelerine ve sistemin çatlaklarından sıyrılmayı başarmaktadırlar.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemenin *Opuz v Türkiye* davasındaki kararı, kadına yönelik şiddetin aile içinde önlenmesini devletin pozitif yükümlülüğünü ve buna sistematik olarak uyulmaması, Sözleşme'nin ayrımcılık yasağının ihlali olarak açıkça ortaya koymuştur. Karar, kadına yönelik aile içi şiddetin temel bir güç dengesizliğini yansıtan sistematik bir sorun olduğunu kabul etmektedir. Mahkemenin kararı, kadınları aile içi şiddetten korumak için devletlere güçlü bir sorumluluk getirmektedir.

Yakın zamana kadar aile içi şiddet gibi eziyet ve kötü muamelenin "özel alanın" bir parçası olarak sınıflandırılması normalleştirici bir etki yaratmış ve "kamusal" alandaki şiddet olaylarına göre devletin daha az müdahale etme eğiliminde olmasına neden olmuştur. Böylece, taraf devletlerin CEDAW yükümlülüklerine ilişkin dönemsel raporlarında, şiddet konusuna yer vermeleri gerekmemiştir. Özen yükümlülüğü standardının insan hakları alanına uygulanır olmasıyla özel yaşamdaki hak ihlallerini göz ardı eden devlet, koruma ve cezalandırma yükümlülüğünü ayrım gözetmeden yerine getirmemekten sorumlu tutulabilir ve özel ihlallere suç ortağı olmakla suçlanabilir hale gelmiştir. İnsan hakları sözleşme hukukunda yer alan koruma, destekleme ve gerçekleştirmeye dair "pozitif yükümlülük", aynı zamanda özen yükümlülüğünü de kapsamaktadır[49].

CEDAW'ın birçok engele rağmen kabul edilebilmiş olmasıyla geleneksel olarak yalnızca "yüksek siyaset" tarafından şekillendirilen uluslararası ilişkilerin değişmesi azımsanmayacak bir zaferdir. Kadınlara karşı ayrımcılığın

[49] Özen yükümlülüğü ve pozitif yükümlülük kavramlarının birbirini tamamladığı yönünde genel bir mutabakat bulunmaktadır. Bourke-Martignoni, *op.cit.*; Chinkin, Christine, "Addressing Violence against Women in the Commonwealth within States' Obligations under International Law", Commonwealth Law Bulletin, Cilt 40, Sayı 3, 2017; Vladislava Stoyanova, "Due Diligence versus Positive Obligations", in *International Law and Violence Against Women: Europe and the Istanbul Convention*, (der.) J. Niemi, L. Peroni ve V. Stoyanova, London, Routledge, 2020. Bourke-Martignoni'ye göre "insan hakları sözleşmesi hukukunda yer alan insan haklarını koruma, saygı gösterme ve yerine getirme pozitif yükümlülüğü, bireyleri özel kişi veya kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen insan hakları ihlallerine karşı korumak için gereken özeni gösterme yükümlülüğü anlamına gelmektedir" *op.cit.*, s.52. Benzer bir anlayışla, Chinkin, özen yükümlülüğünün pozitif yükümlülüğü pekiştirdiğini savunur. Ona göre, özen yükümlülüğü devletlerin pozitif yükümlülüklerini yerine getirirken ne yapmaları gerektiği ve bunu nasıl yerine getirecekleri ile ilgilidir.

ne olduğunu ve bunların bertaraf edilmesi için ne gibi önlemlerin alınması gerektiğini hukuken bağlayıcı bir metinde tanımlayan CEDAW dünya kadınları için vazgeçilmez güçlü bir mücadele aracı ve temel insan hakları sözleşmeleri içinde en ilham verici olanıdır. Sözleşme hiçbir ülkede yeterince uygulanmamaktaysa da ulusal hukuk sistemlerinde kayda değer bir içselleştirmenin sağlandığı yadsınamaz.

II. TEORİ İLE PRATİĞİN UYUMSUZLUĞU

Özen yükümlülüğü standardı kadın haklarına ilişkin normların daha kapsamlı yorumlanmasını, şiddetle mücadelede kamusal/özel alan mitinin aşılmasını ve STK savunuculuğunu önemli ölçüde desteklemiştir. Bu ve benzeri gelişmeler sonucunda kadın hakları ve cinsiyet eşitliği gündemi BM'nin anaakım kurumlarında yerini almıştır. Hükümetler arası kurullarda genelde mutabakata dayalı olarak kabul edilen mekanizmalardan oluşan uluslararası kadın hakları rejimi kadınların ulusal ve yerel düzeydeki mücadeleleri için meşru bir kaynak oluşturmuştur[50]. Küçümsenmemesi gereken bu gelişmeler dünyanın her yerinde kadınların yaşam koşullarında önemli bazı somut iyileşmelere ve kadınlar arasında geriye dönüşü olmayan bir hak ve eşitlik bilincinin gelişmesine neden olmuş.

Ancak, neredeyse evrensel bir onaya sahip olan CEDAW'ın 40 yılı aşkın bir süredir uygulanmakta olmasına karşın, bugün, toplumsal cinsiyet eşitsizliği evrenselliğini koruyor olması, kadına şiddet tüm dünyada artarak devam ediyor olması, kadın cinayetleri olağanlaşıyor, kadın ve LGBT+ ve üreme haklarının en gelişmiş ülkelerde dahi siyasanın ve saldırıların odağında yer alıyor olması uluslararası hukuk açısından bazı soruları gündeme getirmektedir[51]. Bu gerçeklik karşısında sorunu normatif boşlukta bulanlar şiddet konusunda küresel bir sözleşmenin gerektiğini savunmuşlardır.[52] Diğer bazıları ise

[50] Ancak, burada şunu da vurgulamak gerekir ki, özellikle 1990'lardan bu yana elde edilen kazanımlar gerek ataerkinin gerekse egemen kurumların fay hatlarında derin çatlamalara yol açarak karşıt çıkarları da kışkırtmıştır.

[51] Conny Roggeband, *International Women's Rights: Progress Under Attack?*, KFG Working Paper Series, No. 26, Ocak 2019.

[52] Şiddetle ilgili küresel bir sözleşme önerileri pek taraf bulmadı. Bunun yerine, bugün, Kosta Rica'nın öncülüğünde ve STK (Every Women) ve bazı Raportörlerin (Reem Al Salem, Dubravka Shimonovic ve Rashida Manjoo) savunuculuğuyla kadına şiddet konusunda CEDAW bağlamında bir ihtiyari protokol oluşturma girişimi

sorunun insan hakları sisteminin çelişkilerinden kaynaklandığına işaret ederek, sömürgecilik sonrası gelişen insan hakları paradigmasının 'doğum kusuruyla' meydana geldiği[53], insan hakları dili ve mekanizmalarının soyut ve hukuki niteliği ile kadının gündelik yaşam pratiğinden kopuk olduğu gibi konulara odaklanmışlardır. Bu yöndeki eleştirilerin gerçeklik payı olduğu muhakkak, ancak gerek kavramsal gerekse yönteme ilişkin sorunlar esasında normatif boşluktan ziyade siyasi dinamiklerden kaynaklanmaktadır, yani, sorun esas itibariyle normatif değil siyasidir.

20. yüzyıl ortalarına damgasını vuran faşizm ve askeri diktatörlüklere karşı 1990'ların dalga dalga yayılan hak temelli gelişmelerinden sonra daha adil ve eşitlikçi bir dünyanın mümkün olduğu inancıyla girdiğimiz 21. yüzyılın birbirini izleyen krizler sarmalı ve siyasi meşruiyet sorunları sağ popülist hareketler için uygun bir zemin hazırlamıştır. Böylece, yükselen yeni otoriterlik genel olarak haklar mücadelesini baltalarken kadının insan haklarını doğrudan hedef almış ve teori ile pratik arasındaki gerilimi daha da derinleştirmiştir. Yapısal eşitsizliklerden soyutlanan şiddet olgusunun ise bireysel ve kültürel faktörlere indirgenmesi mağdur odaklı ve korumacı eğilimlerin tekrar canlanmasına neden olmuştur.

Bu dönüşümü daha iyi anlayabilmek amacıyla temelde yatan günümüz ekonomi politik dinamikler ve hâkim bir eşitlik yaklaşımı haline gelen toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması yöntemi aşağıda ana hatlarıyla gözden geçirilmektedir.

A) GÜNÜMÜZ EKONOMİ POLİTİK DİNAMİKLER

40 yıllık neoliberal yayılmanın yol açtığı tahribat ve liberal demokrasinin geniş halk kesimlerine erişememesine bir tepki olarak ortaya çıkan sağ popülist hareketler dünya kadınlarını benzer tehditlerle karşı karşıya bırakmaktadır. Neoliberalizmi çıkmaza sokan 2008 küresel finansal kriz, esasında özelleştirme, liberalleştirme ve deregülasyon politikalarının iflasının bir göstergesidir ve ekonomik çöküntünün ötesinde toplumların ve dayanışma biçimlerinin çözülmesine işaret etmektedir. Bu politikalarla yıllardır çevre, sağlık sistemi, tarım sektörü , kamu hizmetleri gibi pek çok

bulunmaktadır. Konu, Mart 2024 CSW ve Haziran 2024 HRC sırasında düzenlenen panellerle tartışmaya açılmıştır.

[53] Roggeband, *op.cit.*

alanın bozguna uğratılması ve Covid-19 pandemi sürecinin derinleştirdiği toplumsal hoşnutsuzluklar milliyetçi ve muhafazakâr söylemleri ve otoriter devlet modelini destekleyici bir ortam sağlamıştır. Kendilerini mağdur kitlelerin savunucusu olarak sunan muhafazakâr kadrolar kilit kurumlara sızarak bazı yerlerde demokratik yollarla iktidarı ele geçirmişler, diğer bazı yerlerde ise güçlü muhalif kanat oluşturmuşlardır[54].

Uluslararası sistem krizinin dışa bağımlılıktan, BM gibi küresel yönetişim sistemleri ve eşitlik politikalarından kaynaklandığı iddiasında olan sağ popülist hareketler medeniyetler arası, *babtist-burqa*[55] olarak da tanımlanan, gevşek iş birliği ağları kurmuşlardır. Bu iş birliği İslamafobi ve mülteci krizi nedeniyle uluslararası düzeyde çözülmüş olsa da toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı bu hareketlerin siyasileşmesi ve kitleleşmesi sürecinde güçlü bir mobilizasyon aracı olmuştur[56]. Özellikle kürtaj ve LGBT+ ilişkileri, dünyanın dört köşesinde, benzer politika ve uygulamalarla toplumları hiç olmadığı kadar kutuplaştırmıştır[57]. Kapitalizm ile pek de sorunları olmayan toplumsal cinsiyet karşıtı sağ popülist hareketlerin temel amaçları ataerkil cinsiyet rejimini, 'istikrarsızlaşan' geleneksel aileyi ve 'zedelenen' erkekliği yeniden restore etmektir.

Diğer taraftan, neoliberal politikalar uluslararası insan hakları sisteminin temel muhatabı olan ulusal devleti hak talepleri karşısında işlevsiz/isteksiz bırakmış ve denetim dışı kalan ulusal sınırlar dışındaki tahakküm alanlarını da güçlendirmiştir. Bu durum, kadın hareketi açısından, hak tesisinde muhatabın kim/neresi olacağı sorusunu da gündeme getirmektedir. Hak

---

[54] Clifford Bob, *The Global Right Wing and the Clash of World Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012; Ertürk, "Global Cooperation in the Aftermath of Covid-19", *op.cit.;* Alev Özkazanç, "Otoriter Sağ Popülizmin Yükselişi ve Küresel Kadın Hareketi", *https://kisadalga.net/yazar/otoriter-sag-populizmin-yukselisi-ve-kuresel-kadin-hareketi_27536*, 8 Nisan 2022.

[55] Bob, *op.cit.*

[56] Arap Baharı'ndan sonra hedef haline gelen CEDAW'dan çekilme girişimleri, Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesinden çekilmesi gibi eylemler bu açıdan anlamlıdır.

[57] Örneğin, 1 Eylül 2021 tarihinde ABD'nin Teksas eyaletinde tartışmalı ve oldukça kısıtlayıcı kürtaj yasası yürürlüğe girmiştir. Bu yasa embriyonun kalp atışlarının duyulduğu andan, yani yaklaşık altıncı hamilelik haftasından itibaren kadınlara kürtaj yasağı getirmektedir. Yasanın engellenmesi için yapılan acil temyiz başvurusu ise yüksek mahkemece reddedilmiştir.

taleplerine ve genel olarak küresel nitelik taşıyan sorunlara etkili yanıt verebilmek için uluslararası iş birliği ve çok-taraflı karar süreci kritik önem taşımaktadır. Erozyona uğrayan ve sağ popülist siyasi akımların hedefi haline gelen çok-taraflı uluslararası sistemi güçlendirmek/dönüştürmek, kadın hareketinin geleceği aşısından kritik bir sorunsaldır.

Yükselen sağ popülist hareketler evrensel insan hakları değer ve normlarına, özellikle de kadın ve LGBT+ haklarına karşı çıkarken genelde kültür ve güvenlik söylemine sığınarak kendilerini meşrulaştırma eğilimindedirler.

Kültür temelli savunular insan haklarına köklü bir meydan okuma oluşturmaktadır. Farklılığın aracı ve kimlik siyasetinin temelini oluşturan kültür ve din referanslı güçler evrensel kadın hakları standartlarını "kültürümüze" yabancı olduğu gerekçesiyle reddetmekte ve CEDAW madde 5(a) ve benzeri normları hedef almaktadırlar. Özcü kültür söylemine küresel kuzeyden bakıldığında "ötekinin kültürü" kadının tutsaklığının kaynağı olarak algılanmaktadır.

Kadına şiddet sorununun kültürleştirilmesi[58] dikkatleri eşitsiz cinsiyetçi yapılardan ve ekonomik/politik dinamiklerden uzaklaştırarak, ya kültürün yabancı tehditlere karşı korunmasına ya da kadının kendi gelenek, görenek, kültüründen korunmasına indirgemektedir.

Merry'ye göre, kadınların, azınlıkların ve diğer savunmasız ikincilleştirilmiş grupların karşılaştığı dezavantajlar için kültürü suçlamak, çağdaş neoliberal küreselleşmenin savunucuları için çekici bir ideolojidir. Genişleyen kapitalizmin ve küresel çatışmaların yol açtığı tahribatın suçu diğerinin kültürüne atfedilmektedir[59].

Kadınların ezilmişliğini ötekinin kültürüne atfetmek, zengin ülkeleri kapitalizm, neo-liberalizm, militarizm, işgal ve silahlı çatışmaların yol

[58] Kökü sömürgecilik tarihine dayanan kültür temelli söylemlerin BM cinsiyet eşitliği gündemindeki en somut örneği 1984'te *İnsan* Hakları Komisyonu bünyesinde kurulan "zararlı geleneksel uygulamalar" (HTP) *çalışma* grubudur. HTP gündemi, kadın sünneti (*female genital mutilaltion*) gibi "geleneksel" uygulamalara yer vererek daha önce göz ardı edilmiş pek çok soruna görünürlük kazandırmışsa da kültürel *özcülük* ve kurban özne yanlılıklarını pekiştirmiştir.

[59] Merry, Sally E., "Human Rights Law and the Demonization of Culture (And Anthropology Along the Way)", *Political and Legal Anthropology Review*, Cilt 26, Sayı 1, 2003, s.64.

açtığı gerilim, yoksullaşma ve yıkımın sorumluluğundan kurtarırken, kültürel özgünlük söylemi, geleneksel patriarklara kadın hakları taleplerini yerine getirme sorumluluğundan sıyrılmak için mükemmel bir mazeret sağlamaktadır[60].

Kültür temelli söylemler grup haklarının – azınlık, yerli nüfus, göçmen toplulukları gibi – çoğu durumda kadın haklarını kısıtlayıcı biçimde yorumlanmasına da neden olmaktadır. Hukuki merkeziyetçiliğin ve evrensel değerlerin grup iradesine dayalı yaklaşımlar açısından bölücü ve kışkırtıcı olarak algılanması hukuki çoğulculuğu cazip kılmaktadır. Böylece, devlet tarafından onaylanan uluslararası sözleşmelere rağmen evrensel insan hakları standartları etkisiz kalmaktadır[61].

Günümüzde kadınların ulaştıkları hak bilinci ve talebi karşısında kadın hakları üzerinde pazarlık ve uzlaşı arayışları birer seçenek olamaz. Bu nedenle, kültürel özcülük, görelilik ya da mutlakçılık tezleriyle karşımıza çıkan meydan okumalara verilecek cevap, bir taraftan, farklı kültürlere saygı gösterirken, diğer taraftan da bu tür yaklaşımlarla bezenmiş baskıcı uygulamalara direnmek, onların temelinde yatan güç ilişkilerini deşifre etmek ve kadın haklarını "aynılık" değil, "farklılık" temelinde yorumlayarak evrensel insan hakları standartlarına sahip çıkmak gerekmektedir[62].

---

[60] Yakın Ertürk, "Culture versus Rights Dualism: a myth or a reality?", *Development*, Cilt 55, Sayı 3, 2012.

[61] *Örneğin,* Hindistan'nın kurucu liderleri anayasal laiklik ve merkezi hukuk sistemi hedeflemiş olsalar da azınlıkların direnmeleri nedeniyle merkezi medeni hukuktan ayrı olarak, her biri kendi içinde farklı ve tartışmalı dört ana grubu (Hindu, Müslüman, Hıristiyan ve Parsi) temsil eden kanunlar kodlanmıştır. Uluslararası literatüre geçmiş olan Shah Bano davası toplumsal farklılığın nihai ifadesini bulduğu kişisel statü hukukuna toplumsal siyasetin nasıl dahil edildiğinin somut bir göstergesidir. 1978 yılında, kocasının boşadığı altmış iki yaşındaki Müslüman Shah Bano Hindistan Yüksek Mahkemesinde dava açarak nafaka hakkı kazanmıştır. Ancak, Müslüman topluluk tarafından şeriat hukukuna saldırı olarak algılanan karar *İslami liderlerin baskısı sonucu geri çekilmiştir.* Bugün daha da radikalleşen etnik/dini ilişkiler, Hindistan'da kadınların adalet arayışı ve kişisel hukuk üzerindeki siyasi savaşı yansıtmaktadır Kalpana Kannabiran, "India Case Study" in *Feminist Advocacy, Family Law and Violence against WomenInternational Perspectives*, (der.) Mahnaz Akhami, Yakın Ertürk ve Ann Elizabeth Mayer, Routledge, 2019, s.51-70.

[62] Ertürk, *Sınır Tanımayan Şiddet*, *op.cit.*, s.138.

Güvenlikçi söylem devlet dışı aktörlerin kitle imha silahlarına erişimleri ve özellikle 11 Eylül 2001 ikiz kulelere yapılan saldırı sonucu öncelik kazanarak insan hakları karşıtı popülist siyasi eğilimleri güçlendirmekte ve hükümetlerin uluslararası insan hakları taahhütlerini de zaafa uğratmaktadır. 11 Eylül'ü takip eden günlerde, hükümetler ulusal güvenlik sistemlerini güçlendirmek ve genişletmek için hızlı adımlar atmışlar ve teröre karşı küresel savaş ilan etmişlerdir. Bu çerçevede devreye giren önlemler ulusal güvenliğin meşru korunması ile insan haklarına saygı arasındaki dengeyi bozan güçlü bir silaha dönüşmüştür.

Bu bağlamda, güvenlik sektörü kurumları orantısız yetki ve kaynakla donatılmış ve ulusal ve kamu güvenliğine yönelik iddialar yargı ve diğer kurumlar üzerinde hakimiyet kurmuştur. Böylece, insan hakları karşıtı siyasa ve uygulamaları meşrulaştırıcı bir siyasi zemin oluşmuştur. Gelişmiş demokrasileri de etkileyen bu durum, mülteci, azınlık ve kadın hakları başta olmak üzere pek çok alanda hak ihlallerinin ve uluslararası normların çiğnenmesine neden olmuştur.[63] Hak taleplerinin terörle mücadele kapsamında ele alınması ve korku ortamının yaratılması muhalif seslerin susturulmasında yaygın bir siyasi baskı aracına dönüşmüştür[64]. Güvenlikçi gündem, cezalandırıcı ve yasakçı devlete ve yükselen yeni otoriterleşmeye sağlam bir dayanak sağlamıştır.

B) EŞİTLİK STRATEJİSİ OLARAK TOPLUMSAL CİNSİYETİN ANAAKIMLAŞTIRILMASI

Pekin Konferansı sonrasında, 'toplumsal cinsiyet' terimi, BM içinde ve dışında tartışmasız bir analiz ve siyasa aracı haline gelmiştir. 1997'de BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ECOSOC), kavramı bir adım daha ileri götürerek politikaların, programların ve bütçelerin etkisinin, cinsiyet eşitliğini

[63] Guantanamo kampı, ulusal güvenlik gerekçesiyle uluslararası insan hakları ve insancıl hukukun ihlali açısından çarpıcı bir örnektir. ABD'nin, 1990'larda sığınmacılar için bir işleme merkezi ve HIV pozitif mülteciler için bir kamp olarak kullandığı Küba'daki Guantanamo *Körfezi,* 11 Eylül ardından, teröre karşı savaş kapsamında askeri cezaevine dönüştürülmüştür. İnsan hakları örgütleri ve uluslararası kurumlar, Guantanamo'da 2002 yılından beri yasadışı ve süresiz gözaltı, işkence, insanlık dışı koşullar, adil olmayan yargılamalar gibi pek çok uluslararası hukuk ihlallerinin herhangi bir yaptırıma tabi tutulmadan devam ettiğine defalarca dikkat çekmişlerdir.

[64] Türkiye'de Gezi direnişçileri, barış imzacıları, kadın hakları platformları, muhalif gazeteciler ve genel olarak muhalif sesler terörle mücadele kanununa çarptırılarak susturulmaya çalışılmaktadırlar.

sağlayıcı bir biçimde uygulanmasında örgütün her bölümünün sorumlu olması için toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması (*gender mainstreaming*) kararını almıştır.

Bilim, politika ve gündelik yaşam pratiklerinde hızla yayılan ve benimsenen anaakımlaştırma, her ne kadar feminist ilkelerin kurumsallaşması olarak kutlansa da bunun gerçekten feminist hedefler için bir zafer olup olmadığını sorgulamak için geçerli nedenler bulunmaktadır. Her şeyden önce, toplumsal cinsiyet kavramına neyin dahil edildiği ya da edilmediği ve anaakımın şiddetle mücadele ve eşitliğin tesisi bakımından mizacı konuları sorunludur[65].

Anaakımlaştırma sayesinde cinsiyet eşitliğinin görünürlük kazandığı, kadınlar için kamusal alanda yeni olanakların açıldığı, yasal ve kurumsal reformların hızlandığı, kadınların eğitim/sağlık/siyaset/işgücüne katılım gibi alanlarda ilerleme kaydettikleri ve feminist aktivizmin ivme ve meşruluk kazandığı bir gerçektir. Ancak, erkek pratiğine göre biçimlenmiş anaakıma statik ve siyasetten arındırılmış bir toplumsal cinsiyet nosyonunun entegre edilmesiyle ataerki, hegemonya, üretim ve yeniden üretim ilişkileri gibi tartışmalı konuların üzeri örtülmektedir.

Kadınları *bakım,* erkekleri de *geçimden sorumlu* kişiler olarak konumlandıran egemen toplumsal cinsiyet ilişkileri ataerkil iş bölümünün bir sonucudur. Tarihsel olarak anaakım ekonomi ve yönetim biçimlerinin örgütlenme mantığı ailenin geçimini sağlayan erkek (hane halkı reisi) normu üzerine kurulurken, kadının sorumlu olduğu bakım bu norma ikincil kılınmıştır[66]. Kadının ezilmişliğinin önemli faktörlerinden biri de küresel düzenin erkek odaklı inşası, özellikle de ev içinde yapılan yeniden üretim

[65] "Toplumsal cinsiyet" terimi, erkeklik ve kadınlığın toplumsal inşasını analiz etmek için üretilmiş politik, epistemolojik ve metodolojik bir araçtır. Biyolojik cinsiyetin statik yapısının aksine, toplumsal cinsiyetin sürekli olarak oluşum halinde dinamik bir süreç olması toplumsal olarak inşa edilmiş olan yapısal eşitsizlikleri dönüştürmek için radikal olasılıklar vaat eder. Ancak, terimin popülerleşmesiyle birlikte içi boşaltılarak siyasi amacı ve dönüştürücü içeriği adeta unutulmuştur. Feride Acar ve Yakın Ertürk, "Kadınların I nsan Hakları: Uluslararası Standartlar, Kazanımlar, Sorunlar", in *Birkac Arpa Boyu: 21. Yu zyıla Girerken Tu rkiye'de Feminist C alıs malar Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armag an* Cilt 1, (der.) S. Sancar, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2011; Yakın Ertürk, "Gender Mainstreaming or Mailstreaming", *https://kockam.ku.edu.tr/gender-mainstreaming-or-malestreaming-yakin-erturk/*, 18 Mayıs 2020.

[66] Ertürk, "Global Cooperation in the Aftermath of Covid-19", *op.cit.*

işlerini değersizleştirerek kamusal/özel ayrımı yaratan ve "ev" içinde devlet müdahalesinin kapsamını önemli ölçüde azaltan ekonomik yönelimdir[67]. Kadın haklarının erkek geçim modeline göre tanımlanan anaakıma entegre edilmesiyle feminist taleplerin bürokratik hedefe dönüşmesi ve böylece mutasyona uğraması, toplumsal cinsiyet konusunu apolitik ve teknik bir düzeye indirgemiştir. Kısacası, neoliberal patriarki bir anlamda feminizmin radikal potansiyelini ele geçirmiş ve cinsiyet eşitliği ilkesi yerini kadınların temsil edilme ilkesine bırakmıştır[68].

Kadın hareketinin en etkili gündem maddesi olan kadına yönelik şiddet, bu bağlamda, bireysel mağduriyet ve kültür alanına indirgenerek bağlamından koparılmıştır. Kadına şiddeti bir mağduriyet olarak algılama ve kültürleştirme eğilimleri uluslararası normatif ve siyasa belgelerinde de oldukça baskındır. Kültürel farklılıklara odaklanmak, kadınların çoğul yaşam pratiklerine ve heteronormatif yanlılıklara görünürlük kazandırmış olsa da şiddetle mücadelede kadın hareketi bir tıkanıklığa sürüklenmiştir.

Bu durumda, kısa vadede anaakımlaşma yaklaşımının cinsiyet eşitliği sağlama kapasitesi çeşitli stratejilerle güçlendirilerek kadının kamusal alandaki temsili ve rolü genişletilebilir. Ancak, yapısal dönüşüm ve kalıcı eşitlik için uzun vadede anaakım toplum yapısının mizacını değiştirecek yeni bir sosyal devlet tasarlamak kaçınılmaz görünmektedir. Kadın hareketinin içinde bulunduğu tıkanıklığı aşmanın yolu anaakıma entegre olmak değil anaakım toplum düzenini yeniden tahayyül etmek ve dönüştürmektir. Bunu yaparken de evrensel insan hakları normlarını yeniden yorumlamak gerekecektir. Bu

[67] Ana S. Coralli ve Sulekha Agarwal, "Violence against Women as a Structural Risk: Responding through Prevention with Due Diligence", *Acta Humana*, Cilt 12, Sayı 2, 2024, s.45.

[68] Bu bağlamda, BM Güvenlik Konseyinin (GK) 1325 numaralı Kadın, Barış ve Güvenlik kararı (KBG) özellikle açıklayıcıdır. 1325 ve sonrasında kabul edilen KBG kararları savaş ve barışta ve barış süreçlerinde cinsiyet eşitsizliği, cinsiyet bakış açısı ve kadının rolüne görünürlük kazandırmıştır. Ancak, BM'nin en militarist kurumu olan GK bünyesindeki bu kararlar barış hareketinin ana unsurları olan silahsızlanma ve askeri harcamaların kısıtlanması gibi konularda sessizdir, dolayısıyla barış süreçlerine cinsiyet bakış açısının ve kadınların entegrasyonu sınırlı ve militarist dinamiklerin el verdiği ölçüde sağlanabilmektedir. Carol Cohen, "Mainstreaming gender in UN security policy", in *Global Governance: Feminist Perspectives*, (der.) S. M. Rai ve G. Waylen, Basingstoke, Palgrave, 2008; Ertürk, Yakın, "The Political Economy of Peace Processes and the Women, Peace and Security Agenda", *Conflict, Security & Development Journal*, Cilt 20, Sayı 4, 2020.

ise, feminist kuram ve aktivizm açısından ileriye dönük başka bir tartışma ve inceleme konusudur.

SONUÇ

İnsan haklarının etkili bir biçimde korunması, kuşkusuz, ulusal düzeydeki hukuki, kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi dinamiklere bağlıdır. Ancak, ulusal hükümetlerin tecavüz, aile içi şiddet, çocuk istismarı gibi konuları büyük ölçüde göz ardı edegelmiş oldukları düşünülürse evrensel insan hakları normlarının yerel inisiyatifi harekete geçirmedeki rolü yadsınamaz. Bu bağlamda, küresel kadın hareketi uluslararası yönetişim sistemini ve uluslararası insan hakları hukukunu etkili bir biçimde kullanarak önemli kazanımlar elde etmiş ve bununla ilişkili olarak ataerkil cinsiyet rejiminde kırılmalar meydana gelmiştir.

Cinsiyet eşitliği gündemine göreli olarak geç giren kadına yönelik şiddet olgusu devlet ve diğer aktörlere insan hakları hukukunun etkili bir biçimde uygulanması açısından kritik bir giriş noktası sunmuştur. Bu bağlamda gerek uluslararası örf ve âdet gerekse de sözleşme hukuku, devletlerin, faili kim olursa olsun, kadınlara yönelik şiddet eylemlerini *önlemek*, mağdurları *korumak,* failleri *cezalandırmak* ve şiddet olgusunun yol açtığı zararı *tazmin* yönünde gerekli özeni gösterme yükümlülüğü bulunduğu kuralını kabul etmiştir.

Feminist tartışmaların da odağında olan özen yükümlülüğü kavramı bugün sivil toplum kuruluşları tarafından yaygınca kullanılmakta ve pek çok araştırma, tartışma ve projeye yön vermektedir[69]. Özen yükümlülüğü standardı, feminist tartışmaların, çeşitli uluslararası ve bölgesel insan hakları sistemleri ve organlarının çalışmaları kapsamında gelişerek olgunlaşmış ve kadına yönelik şiddetle mücadelede önemli bir kavramsal ve normatif araç haline gelmiştir.

Bu çalışma, devletin özen yükümlülüğü standardının özellikle kadına yönelik şiddetin *önlenmesi* açısından uluslararası belge ve mekanizmalarda yorumu, olanakları ve sınırlarına odaklanmıştır. Devletin tüm aygıtlarını bağlayan özen yükümlülüğü standardı, kadın haklarının tesisinde gerekli toplumsal değişimi sağlamada etkili rol oynama potansiyeline sahiptir. Örneğin, aile içi şiddet dosyaları üzerinde çalışan hâkim ve savcılar, ataerkil

[69] Farrior, *op.cit.*, Chinkin, *op.cit.*, Goldscheid ve Liebowits, *op.cit.*

değerlerin güçsüzleştirilmesi için sağlam bir tavır takınmak suretiyle güç dengelerini değiştirmeye katkıda bulunabilirler. Şiddeti kınayan güçlü beyanatlarla, hâkim ve savcılar, bir yandan sosyo-kültürel normlarda değişikliğe yol açarak *dolaylı* etki, diğer yandan toplumun "sözcüleri" olarak *doğrudan* etki yaparak toplumun ataerkil yapısında kırılmalara neden olabilirler[70]. Aynı şekilde, hükümet liderleri tarafından yapılan resmi beyanatlar da ataerkil değerleri güçlendirici ya da zayıflatıcı yönde etkiye sahip olmaktadır.

Eşitlik ve özgürlükleri genişletici bir biçimde hareket etmeyi hedefleyen devlet ve aygıtları için özen yükümlülüğü ilkeleri önemli bir rehberdir ve şiddetle mücadelede sorunun nedenlerine odaklanma açısından bir avantaj sağlamaktadır. Gerekli özeni gösterme standardının olanakları önleme, koruma, kovuşturma, tazmin etme ve şiddete yanıt vermekte devlet ve devlet dışındaki aktörlerin yükümlülüklerinin yenilenmiş yorumunda yatmaktadır. Diğer taraftan, devlet müdahalesinin genel olarak bazı riskleri bünyesinde taşıdığını da unutmamak gerekmektedir. Son yıllarda, olası riskler göz önünde bulundurularak şiddete ilişkin özen yükümlülüğü yorumlarına dahil edilen eşitlik, özerklik ve haysiyet dahil olmak üzere diğer temel insan hakları ilkeleri yönünde farkındalık artmaktadır[71].

Özen yükümlülüğünün devlet merkezli olma niteliği ve devlet-dışı aktörlerin sorumlulukları gibi konular üzerinde henüz yeterince görüş birliği sağlanamamışken yükselen sağ popülist hareketler uluslararası mekanizmaların altındaki zemini adeta kaydırmakta ve kadının insan hakları mücadelesi yeni meydan okumalarla karşı karşıya kalmaktadır. Son 30-40 yılın önemli kazanımlarına rağmen kadın haklarına dair evrensel normlar ile pratik arasındaki mesafe açılmaktadır. Bu da gösteriyor ki, kadının insan haklarının tesisi 'objektif' hukuk normlarının uygulanmasından ibaret değildir.

O halde, yeni meydan okumalar karşısında kadının insan haklarının tesisi önündeki ve küresel kadın hareketinin içinde bulunduğu tıkanıklığı aşmak için, bir taraftan, evrensel standart ve mekanizmalara sahip çıkıp sınırlarını zorlamaya devam ederken, diğer taraftan da şimdiye kadar izlenen liberal

[70] Ertürk, "The Due Diligence Standard", *op.cit.*, s.90.

[71] Goldscheid ve Liebowits, *op.cit.*, s.344.

anaakımlaştırma yaklaşımının dışına çıkabilen yeni bir toplum tasavvuru ve inşasına ihtiyaç vardır.

Bu bağlamda, aile, ekonomi, devlet ve uluslararası sistemin örgütsel ilkesi olarak anaakım *geçim* modelinden kıyıya itilmiş bulunan *bakıma* dayalı bir modele geçmek için acil bir paradigma değişimi gerekmektedir. Bunun için, yaşam güvenliğini tartışmaların merkezine yerleştirerek, bakımı, meta ve özselleştirilmiş kadın cinsine mahsus bir sorumluluk olarak değil, insanlara ve gezegene karşı yıkımı ortadan kaldıracak bir *etik değer* ve *insan hakkı* olarak tanımlama zorunluluğu bulunmaktadır. Böyle bir anlayış, neoliberal kriz karşısında devletlerin/iş dünyasının başvurdukları ve cinsiyet eşitsizliğini derinleştiren kemer sıkma politikalarına ve yeni otoriterliğe karşı *solda bir feminist siyasi alternatifi* gündeme getirir ki, bu da sol parti ve grupların toplumsal cinsiyet perspektifi ile uyumlu olması ve feminizmin kapitalizm ile daha fazla ilgilenmesi anlamına gelmektedir.

Eşitlik ve ayrımcılığın yasaklanması ilkeleriyle birbirine bağlı/kenetli yükümlülük içeren uluslararası insan hakları sistemi küresel sistem krizinin yarattığı toplumsal kutuplaşma karşısında ilerici güçleri harekete geçirerek baskın bir güce dönüştürme yolunda daha etkili kullanılabilir. Bu yolda stratejik iş birliği ve dayanışma içine giren kadınlar açısından kritik olan feminist hedeflerin ikincilleştirilmemesine özen göstermektir.

KAYNAKLAR

Abdul Aziz, Zarizana ve J. Moussa, *Due Diligence Framework: State Accountability Framework for Eliminating Violence against Women,* Malaysia, International Human Rights Initiative, 2016. (www.duediligenceproject.org).

Acar, Feride ve Yakın Ertürk, "Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Standartlar, Kazanımlar, Sorunlar", in *Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan* Cilt 1, (der.) S. Sancar, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, s.281-303.

Acuner, Selma, "BM Kadının Statüsü Komisyonu'nun Dünü ve Bugünü." *Eşitlik, Adalet, Kadın Platformu_(www.esitlikadaletkadin.org)*, 19 Mart 2021.

Afkhami, Mahnaz, Yakın Ertürk ve A. E. Mayer (der), *Feminist Advocacy, Family Law and Violence against Women: International Perspectives,* New York, Routledge, 2019.

Bob, Clifford, *The Global Right Wing and the Clash of World Politics,* Cambridge, Cambridge University Press, 2012.

Bourke-Martignoli, Joanna, "The History and Development of the Due Diligence Standard in International Law and Its Role in the Protection of Women against Violence", ?" in *Due Diligence and Its Application to Protect Women from Violence*, (Ed.) C. Benninger-Budel, Leiden, Martinus Nijhoff Publishers, 2008, s.47-61.

Chinkin, Christine, "Addressing Violence against Women in the Commonwealth within States' Obligations under International Law", *Commonwealth Law Bulletin*, Cilt 40, Sayı 3, 2017.

Clapham, Andrew, *Human Rights Obligations of Non-State Actors.* Oxford, Oxford University Press, 2006.

Cohen, Carol, "Mainstreaming gender in UN security policy", in *Global Governance: Feminist Perspectives*, (Ed.) S. M. Rai ve G. Waylen, Basingstoke, Palgrave, 2008, s.185–206.

Coralli, Ana S. ve S. Agarwal, "Violence against Women as a Structural Risk: Responding through Prevention with Due Diligence", *Acta Humana,* Cilt 12, Sayı 2, 2024, s.43-57.

Doğan, Recep, "Kadının Şiddete Karşı Korunmasında Devletin Özen Yükümlülüğü Standardı", *Ankara Barosu Dergisi*, Cilt 74, Sayı 2, 2016, s.89-122.

Ertürk, Yakın, "The Due Diligence Standard: What Does It Entail for Women's Rights?" in *Due Diligence and Its Application to Protect Women from Violence*, (Ed.) C. Benninger-Budel, Leiden, Martinus Nijhoff Publishers, 2008, s.27-46.

Ertürk, Yakın, "Culture versus Rights Dualism: a myth or a reality?", *Development,* Cilt 55, Sayı 3, 2012, s.273–276.

Ertürk, Yakın, *Sınır Tanımayan Şiddet: Paradigma, Politika ve Pratikteki Yönleriyle Kadına Şiddet Olgusu,* İstanbul, Metis Yayınları, 2015.

Ertürk, Yakın, "The Political Economy of Peace Processes and the Women, Peace and Security Agenda", *Conflict, Security & Development Journal,* Cilt 20, Sayı 4, 2020, s.419-439.

Ertürk, Yakın, "Gender Mainstreaming or Mailstreaming", *https://kockam.ku.edu.tr/gender-mainstreaming-or-malestreaming-yakin-erturk/*, 18 Mayıs 2020.

Ertürk, Yakın, "Global Cooperation in the Aftermath of Covid-19: Reimagining the Mainstream", https://kockam.ku.edu.tr/global-cooperation-in-the-aftermath-of-covid-19-reimagining-the-mainstream-yakin-erturk/, 24 Mayıs 2021.

Farrior, Stephanie, "The Due Diligence Standard, Private Actors and Domestic Violence", 2010. (www.humanrightshistory.umich.edu)

Fraser, Nancy, "Contradictions of Capital and Labor", *New Left Review*, Sayı 100, Temmuz/Ağustos 2016. (www.newleftreview.org)

Giddens, Anthony, *Runaway World*, Londra, Profile Books, 1999.

Goldscheid, Julie ve D. J. Liebovits, "Due Diligence and Gender Violence: Parsing Its Power and Its Perils", *Cornell International Law Journal,* Cilt 48, 2015, s.301-345.

Gürgey, F. İrem, Özge Y. Dericiler, "Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Özen Yükümlülüğünün Dönüşümünün Bir Örneği Olarak CEDAW Komitesinin 35 Sayılı Tavsiye Kararı", *Ankara Barosu Dergisi*, Cilt 77, Sayı 1, 2019, s.233-266.

Hessbruegge, Jan, "The Historical Development of the Doctrines of Attribution and Due Diligence in International Law", *New York University Journal of International Law,* Sayı 36, 2004, s.265-306.

Holtmatt, Rikki, "Preventing Violence against Women: the Due Diligence Standard with Respect to Obligation to Banish Gender-Stereotypes on the Grounds of Article 5(a) of the CEDAW Convention" *Due Diligence and Its Application to Protect Women from Violence*, (Ed.) C. Benninger-Budel, Leiden, Martinus Nijhoff Publishers, 2008, s.63-89.

Kannabiran, Kalpana, "India Case Study" in *Feminist Advocacy, Family Law and Violence against WomenInternational Perspectives*, (Ed.) Mahnaz Akhami, Yakın Ertürk ve Ann Elizabeth Mayer, Routledge, 2019, s.51-70.

Kapur, Ratna, "The Tragedy of Victimization Rhetoric: Resurrecting the 'Native' Subject in International/Post-Colonial Feminist Legal Politics", *Harvard Human Rights Journal*, Cilt 15, 2002, s.1-37.

Merry, Sally E., "Human Rights Law and the Demonization of Culture (And Anthropology Along the Way)", *Political and Legal Anthropology Review,* Cilt 26, Sayı 1, 2003, s.55-76.

Obreja, Leyla-Denisa, "Expanding Due Diligence: Human Rights Risk Assessment and Limits to State İnterventions Aimed at Preventing Domestic Violence", *Groningen Journal of International Law,* Cilt 7, Sayı 2, 2020. (https://doi.org/10.21827/GroJIL.7.2.182-194)

Özkazanç, Alev, "Otoriter Sağ Popülizmin Yükselişi ve Küresel Kadın Hareketi", *https://kisadalga.net/yazar/otoriter-sag-populizmin-yukselisi-ve-kuresel-kadin-hareketi_27536,* 8 Nisan 2022.

Qureshi, Shazia, "The Emergence/Extention of Due Diligence Standard to Assess the State Response towards Violence against Women/

Domestic Violence", *South Asian Studies*, Cilt 28, Sayı 1, 2013, s.55-66.

Roggeband, Conny, *International Women's Rights: Progress Under Attack?*, KFG Working Paper Series, No. 26, Ocak 2019, (https://ssrn.com/abstract=3316700)

Rosenblum, Darren, "Unsex CEDAW, or What's Wrong With Women's Rights", *Columbia J. Gender & Law*, Cilt 20, Sayı 2, 2011, s.98-194. (www.digitalcommons.pace.edu/lawfaculty/810/)

Stoyanova, Vladislava, "Due Diligence versus Positive Obligations", in *International Law and Violence Against Women: Europe and the Istanbul Convention,* (der.) J. Niemi, L. Peroni ve V. Stoyanova, London, Routledge, 2020.